

Ломінська Н.В.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЛЮДСЬКОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ (американський досвід)

На початку нового тисячоліття Україна стоїть перед завданням побудови демократичної, правової та соціальної держави. Демократія - це щось більше, ніж низка конституційних правил і процедур, що визначають функції уряду. У демократичній державі уряд є лише однією ланкою, що співіснує з суспільним ладом, який включає багато різномірних інститутів, політичних партій, організацій, товариств тощо.

Запорукою процвітання демократії є діяльність тисяч неурядових організацій, місцевих і загальнонаціональних. Багато з них відіграє посередницьку роль між окремими громадянами і складними суспільними та урядовими інститутами, невід'ємною частиною яких вони є, виконуючи функції, не надані урядові, і даючи окремим громадянам можливість користуватися своїми невід'ємними правами та виконувати обов'язки як громадян демократії.

Такі угруповання представляють інтереси своїх членів по-різному – підтримкою кандидатів на урядові посади, обговоренням спірних питань та намаганням впливати на політичні рішення. Завдяки таким організаціям окремі громадяни мають реальну можливість брати вагому участь як у діяльності уряду, так і в їх власних громадах. Прикладів такої участі багато: добродійні організації і церкви, товариства захисту зовнішнього середовища, комерційно-торговельні об'єднання і профспілки.

Наявність неурядових посередницьких структур – надзвичайно важлива для забезпечення стабільності у суспільстві. У США, наприклад, школи розглядаються як посередницька структура: державні школи (public schools) виступають посередниками між особою та державою; релігійні школи розглядаються як посередники між особою та релігійною громадою; приватні – між особою та сім'єю.

Найбільш важливою та оригінальною у розвитку економіки освіти США за останні 30 років була ідея, висунута американським вченим Т.Шульцем (Shults), яка полягала в розширенні поняття фізичного капіталу, включивши людський капітал. Капітал – це резервуар ресурсів, що стимулюють продуктивність. Проф. Шульц розглядає людський капітал як сукупність знань, здібностей і кваліфікацій. Так само, як фізичний капітал, створений працею з матеріалами, щоб ви-

найти станки для підвищення продуктивності виробництва, людський капітал створюється працею з особами з метою передачі знань та вироблення навичок, що в свою чергу також призводить до підвищення продуктивності виробництва. Насправді, шкільні структури є основним фактором створення людського капіталу. І так само, як рішення вкладати у фізичний капітал ґрунтується на бажанні отримати прибуток, так, очевидно, слід розглядати і інвестиції освіти у людський капітал з точки зору очікування майбутнього ефекту від інвестицій в проекти створеного людського капіталу.

Існує протек цілком відмінне від людського капіталу, але не менш важливе поняття соціального капіталу. Якщо фізичний капітал реально відчутний, будучи втілений у матеріальній формі, а людський капітал менш відчутний, оскільки втілений у знаннях та навичках, то соціальний капітал ще менш відчутний, бо полягає у стосунках між людьми. Роберт Путнем (Putman) визначив соціальний капітал таким чином: «За аналогією з фізичним капіталом та людським капіталом – знаряддя та знання, що підвищують продуктивність – соціальний капітал стосується рис соціальної організації, таких як, асоціації, норми та довіра, які забезпечують координацію та кооперацію з метою взаємної вигоди». Існує багато проявів соціального капіталу. Р.Путнем придає найбільшої ваги двом, а саме: членство в неурядових організаціях та довіра. Так само, як фізичний і людський капітал соціальний капітал сприяє підвищенню продуктивного розвитку суспільства.

Розглянемо для прикладу довіру, як форму соціального капіталу. Група, в якій існує широка довіра з однієї сторони і надійність з боку іншої, спроможна досягнути набагато більшого, ніж група без довіри. (Деякі види економічної діяльності спираються на відносинах, що ґрунтуються на взаємній довірі. Наприклад, гуртова торгівля діамантами, коли одна сторона дає для іншої цінний товар з метою підтвердження автентичності, не застосовуючи при цьому мір застереження). Різниця між людським та соціальним капіталом демонструється за допомогою схеми, яка використовується аналітиками соціальних зв'язків.

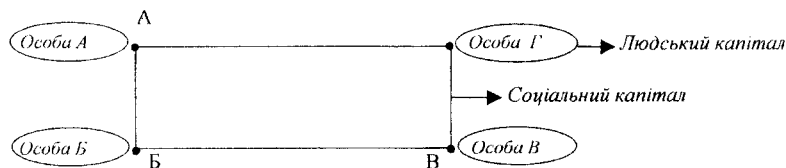

Схема 1.

Чотирикутник АБВГ (схема 1) відображає стосунки між чотирма особами А, Б, В та Г, людський капітал належить вершинам чотрикутника, а соціальний капітал – відрізкам, що з'єднують вершини чотирикутника. Наприклад, якщо Б – дитина, А – її батько, тоді для того, щоб А був корисний для пізнавального розвитку Б, має бути капітал і в точці перетину й у відрізку АБ, іншими словами – людський капітал, позначений А, і соціальний капітал у стосунках між А і Б. Крім того, певні види соціального капіталу постають лише у сітці з високим ступенем стосунків. У сітці, як у схемі 1, існування взаємин між А, Б, В і Г означає, що двоє можуть обговорювати поведінку третього і досягти консенсусу щодо правильної та загальноприйнятої поведінки, тобто розвивати соціальні норми. Наприклад, якщо А та Г – батьки Б і В, то вони можуть виробити норми поведінки для своїх дітей. Якщо ж навпаки, сітка не відображає високого ступеня стосунків (А і Г, які мають батьківські стосунки з Б та В, відповідно не мають стосунків між собою), батьки не можуть керувати або обмежувати дії своїх дітей належний чином.

Люди мають різноманітні, часом суперечні прагнення. Вони бажають безпеки, проте шукають пригод; прагнуть особистої свободи, але вимагають суспільної рівності. У багатьох аспектах демократія є нічим іншим, як системою правил для залагодження конфліктів. Саме соціальний капітал розвиває соціальні норми (консенсус), адже найважливішим у цьому процесі є те, щоб всі члени суспільства добровільно прийняли певне положення як правило (норму), обов'язкове для виконання усіма.

Людський капітал без соціального капіталу має дуже малий ефект на накопичення дитиною ресурсів. Очевидно, що учнівські сім'ї відрізняються людським капіталом, який вимірюється до певної міри рівнем освіти батьків. Дослідження демонструють, що людський капітал, яким володіють батьки, надзвичайно впливає на розвиток дітей. Але його не можна порівняти з тим впливом, що спричиняє відсутність стосунків між батьками та дітьми, коли людський капітал батьків проявляється виключно на роботі або деінде поза сім'єю.

Соціальний капітал сім'ї – це взаємини між батьками та дітьми (якщо сім'я складається з інших членів, то і стосунки між ними). Якщо людський капітал батьків не доповнений соціальним капіталом, втіленим у сімейних взаєминах, то величина їх людського капіталу не має суттєвого значення для освітнього росту дитини.

Відомі разючі приклади в біографіях деяких людей, які відображають важливість соціального капіталу в родині. Зокрема, Бертранд Рассел одного разу у відповідь на запитання про свою неординарність сказав, що у нього не було більше здібностей, ніж в інших людей, але його бабуся, обговорюючи з ним інтелектуальні проблеми ще в дитинстві, змінила його.

Очевидно, що головна відмінність між дитинством Б.Рассела та інших дітей полягала не в наявності інтелектуальних здібностей у його бабусі, а у використанні їх нею у спілкуванні з онуком. Іншим прикладом може бути Джон Стюарт Мілл, якого у віці 4-х років батько навчав латини та грецької. Крім того, Д.С.Мілл пізніше обговорював зі своїм батьком та Джеремом Бентом проекти батькових рукописів. Можливо, Д.С.Мілл не мав надзвичайних генетичних задатків, і його освіта не було кращою від тієї, що отримували інші діти. Але основна відмінність полягала у витраченому часі та зусиллях батька, який спілкувався з сином на інтелектуальні теми.

Проводячи дослідження продажу учнівських підручників в одному з районів США, були виявлені випадки, коли деякі сім'ї азійських іммігрантів купували по два примірники кожного підручника, необхідного для навчання дитини. Це явище аргументувалося тим, що один з підручників був придбаний для матері, аби вона максимально сприяла дитині у навчанні. Це той випадок, коли людський капітал батьків, традиційно вимірюваний рівнем освіти – низький, однак соціальний капітал у родині – надзвичайно високий. Як правило, діти із таких сімей досягають великих результатів у суспільстві.

Відсутність соціального капіталу в сім'ї вважається «дефіцитом». Одним із його різновидів є так званий структурний дефіцит. Він може спричинятися або фізичною відсутністю одного з батьків у родині, або працевлаштуванням матері ще до того, як її дитина починає відвідувати початкову школу. Іноді в повних сім'ях не налагоджені стосунки між їх членами, а отже, відсутній соціальний капітал, незважаючи на фізичну присутність батьків у побуті. Такий вид дефіциту має назву функціонального.

Причинами функціонального дефіциту може стати належність дитини до гурту однолітків або прихильність батьків до іншого кола спілкування тощо. Отже, незважаючи на те, який людський капітал батьків, дитина не отримує користі від нього, оскільки відсутній соціальний капітал.

Уявімо чотирирівнірну таблицю (схема 2), де два виміри - людський та соціальний капітали.

Однак функціональна громада має певні недоліки. На прикладі села або малого міста (високо-функціональна громада) можна спостерігати дискримінацію проти окремих осіб, викликану нав'язуванням певних ролей тощо.

Таким чином, якщо фізичний та людський капітал розглядається як приватне благо та інвестується з метою отримання прибутку для індивіда, то соціальний капітал – громадське благо.

У сучасному американському суспільстві спостерігається спад соціального капіталу. Вчені вбачають його у зменшенні активності громадян та втраті довіри. Основні причини полягають у:

- а) зміна структури сім'ї (розлучення, працевлаштування жінок тощо);
- б) масове залучення дітей до засобів масової інформації (телебачення, комп'ютеризація), що зменшує кількість взаємин.

Яким чином можна підвищити соціальний капітал через освіту? По-перше, сім'ям із структурним чи функціональним дефіцитом, а відтак, низьким соціальним капітал, рекомендують обирати для навчання дітей релігійні школи або школи-інтернати. По-друге, прикладаючи зусилля для розбудови соціального капіталу в кожній школі, педагогічні працівники намагаються спрямовувати соціальний капітал учнів на розвиток їх людського капіталу та досягнення освітніх завдань. Директори шкіл працюють над підвищенням соціального капіталу батьків, зокрема через так звані *parents-teachers organizations* (PTO's – добровільні організації батьків та вчителів).

Підсумовуючи викладене, приходимо до висновку, що людський та соціальний капітали взаємопов'язані. Будучи менш матеріально відчутними в порівнянні з фізичним або економічним капіталом, вони відіграють не менш важливу роль у підвищенні продуктивності суспільства.

1. Ballantine H. *Schools and Society. A Reader in Education and Sociology*. Mayfield Publishing Company: Palo Alto and London, 1985.
2. Coleman J., Hoffer T. *Public and Private High Schools. The Impact of Communities*. Basic Books, Inc., Publishers: New York, 1991.
3. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life* / [edited by] Robert N. Bellah [et al.]. – University of California Press: Berkley, Los Angeles, London, 1996.